

Loula, František

K otázce diferenciální pozemkové renty za socialismu

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. G, Řada sociálněvědná. 1961, vol. 10, iss. G5, pp. [29]-47

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111447>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRANTIŠEK LOULA

K OTÁZCE DIFERENCIÁLNÍ POZEMKOVÉ RENTY ZA SOCIALISMU

Kategorie diferenciální pozemkové renty za socialismu patří k nedostatečně prozkoumaným otázkám politické ekonomie. Přitom jde o velmi důležitou otázku, neboť se týká vzájemných vztahů dvou tříd socialistické společnosti — dělníků a družstevních rolníků, zároveň však o otázku velmi složitou a obtížnou.

Zvlášť aktuální se stává tato problematika v současné době, kdy naše země vstoupila do období budování rozvinuté socialistické společnosti a kladení základů komunistické společnosti a kdy v popředí pozornosti celé země stojí zemědělství, jehož rozvoj se stává všenárodním úkolem. „Nelze hovořit o dalším rozvoji socialistické společnosti, aniž je vyřešena otázka zemědělské výroby, překonána nerovnoměrnost mezi dosavadním vývojem zemědělství a vývojem ostatních odvětví národního hospodářství, nerovnoměrnost mezi dosavadním tempem růstu zemědělské výroby a cíli, které si stavíme v oblasti životní úrovně našeho lidu“, řekl s. Antonín Novotný na celostátní konferenci KSČ.¹

Jedním z nejvážnějších činitelů růstu výroby a produktivity práce v zemědělství je — stejně jako v ostatních oblastech národního hospodářství — správné uplatnění zásady hmotné zainteresovanosti. V současném období se v zemědělství velmi silně rozvíjejí zbožní vztahy. Dochází k zrušení povinných dodávek; ty jsou nahrazeny prodejem výrobků za ceny, jež mají krýt režii výroby a zároveň poskytovat i dostatečné prostředky pro rozšířenou reprodukci, kterou musí družstva zajišťovat především z vlastních zdrojů. Převádějí se stroje z STS do JZD, zavádějí se progresivní způsoby odměňování družstevníků. Ukazuje se, že chozrasčot je objektivní ekonomickou kategorií i metodou řízení také pro hospodaření jednotných zemědělských družstev a že urychlené zavádění chozrasčotních zásad do ekonomiky jednotných zemědělských družstev je v současné době aktuálním problémem. Neodporuje toto narůstání zbožních vztahů budování rozvinutého socialismu a komunismu? Na to odpověděl s. N. S. Chruščov v projevu na plenárním zasedání ÚV KSSS:

„Stát vytyčuje úkol vytvořit hojnost zemědělských produktů, což je jednou z nejdůležitějších podmínek přechodu ke komunismu. A tento úkol lze řešit jedině při správném uplatňování zásady materiální zainteresovanosti kolchozů na zvyšování výroby zemědělských produktů; je ho možno řešit na základě takových ekonomických vztahů mezi státem a kolchozy, které pobízejí ke zvýšení produktivity práce a k růstu výroby zemědělských produktů.“²

Pro praktickou zemědělskou politiku, zejména pro uskutečňování správné cenové politiky, která je v rukou státu nejdůležitějším nástrojem využívání zákona hodnoty v zájmu rozvoje socialistické společnosti, nabývá v takovýchto podmínkách prvořadě důležitosti analýza prvků, z nichž se skládá hodnota zemědělských produktů, a určení velikosti jednotlivých částí hodnoty.

Hodnota zemědělských produktů se skládá ze dvou částí: z hodnoty vlastních nákladů a z hodnoty čistého důchodu. Ačkoliv tomu není tak dávnou, co ekonomové pochybovali o tom, že vlastní náklady jsou ekonomickou kategorií socialistické družstevní velkovýroby, není dnes tato skutečnost a nutnost zkoumání vlastních nákladů v JZD nikým popírána. Dnes je již jasné, že čím přesněji budou určeny jednotlivé prvky vlastních nákladů, tím úspěšněji bude možno bojovat za jejich snížení. Ve vědeckém bádání i v ekonomické literatuře se přikročilo ke zkoumání jednotlivých prvků vlastních nákladů (amortizace základních fondů, náklady na živou práci atd.). A i když se vedou četné spory o jednotlivých otázkách, zejména např. pokud jde o oceňování živé práce družstevníků, nikdo nepopírá — jak již bylo řečeno — důležitost tohoto zkoumání.

Jiná situace je, pokud jde o názor, zda je zapotřebí zkoumat a analyzovat čistý důchod. V této otázce zdaleka není názor ekonomů jednomyslný. A přece není zapotřebí oddávat se hlubokým teoretickým úvahám, abychom pochopili praktický smysl takového rozboru v zemědělské výrobě. Jak je např. možno určit normu rentability, jestliže není provedena analýza čistého důchodu a nejsou určeny všechny faktory určující čistý důchod? Např. na první pohled se může zdát, že určité družstvo dosahuje průměrné rentability. Dosahuje totiž průměrných výsledků, má průměrné ukazatele dané oblasti apod. Jestliže však provedeme rozbor, může se ukázat, že jde o družstvo horší, případně lepší než průměrné. Jestliže např. družstvo hospodářů na půdách lepší bonity než je průměrná bonita půdy dané oblasti, pak při průměrné úrovni hospodaření by mělo dávat vyšší čistý důchod, než jakého skutečně dosahuje, a přirozeně naopak. Už to samo ukazuje důležitost rozboru struktury čistého důchodu. Takový rozbor je velmi důležitý pro správné hodnocení výsledků činnosti zemědělských podniků a je důležitým nástrojem správného plánování základních ekonomických vztahů mezi státem a zemědělskými podniky, zejména JZD.

Protože zvláštní místo, a to místo velmi významné, ve struktuře čistého důchodu zaujímá pozemková renta, je třeba teoretickým otázkám pozemkové renty za socialismu i jejímu vydělení z čistého důchodu a kvantitativnímu určení věnovat velkou pozornost. Studium této problematiky není samoučelné, nýbrž může velmi účinně pomoci při řešení aktuálních problémů současného zemědělství.

V posledních dvou—třech letech věnuje se studiu problematiky pozemkové renty za socialismu řada ekonomů v Sovětském svazu i v ostatních socialistických zemích, avšak ještě stále je tato problematika zpracována nedostatečně a řada problémů je objasněna v ekonomické literatuře velmi slabě. Přitom je třeba říci, že v této literatuře existuje značně pestrá paleta názorů, a to jak pokud jde o základy teorie pozemkové renty za socialismu, tak i o jednotlivé aspekty této teorie. V jednotlivých člancích se rozvíjejí přímo protikladná stanoviska v nejzákladnějších otázkách. Nicméně tyto články a pojednání obsahují, i když v různé míře, mnoho užitečného materiálu a přispívají k postupnému dosažení jednomyslného, obecného názoru na otázky pozemkové renty za socialismu.

Ve svém článku věnuji pozornost jenom některým teoretickým otázkám, zejména problému existence pozemkové renty a s tím bezprostředně související otázce, zda diferenciální renta za socialismu je či není realizací pozemkového vlastnictví.

Všichni ekonomové se shodují v tom, že se v zemědělství tvoří diferenciální důchody. To vyplývá ze samotné existence zbožní výroby a z mechanismu působení zákona hodnoty. Jestliže se totiž prodávají stejné produkty za stejné ceny (a jinak tomu nemůže za zbožní výroby být), ať jsou vyrobeny za jakýchkoliv podmínek a ať tedy obsahují nejrůznější množství práce, pak je nad slunce jasnější, že to nutně vede k tvorbě diferenciálních důchodů u jednotlivých zemědělských podniků pracujících za různých podmínek. V této otázce není tedy rozporů.

Jinak však už je tomu v otázce, zda diferenciální důchod, který se tvoří v zemědělství, se stává nositelem zvláštního druhu výrobních vztahů, totiž zda existuje za socialismu diferenciální renta jako zvláštní ekonomická kategorie.

Jednotný názor není ani pokud jde o materiální základ diferenciální renty.

Marx ve své teorii pozemkové renty ukázal, že kromě přechodných rozdílů stejných jako v průmyslové výrobě, pokud jde o stupeň technického rozvoje, organizaci výroby a technologický postup, jsou v zemědělské výrobě jiné, relativně trvalé a pevné rozdíly spojené s používáním půd různé bonity a různé polohy vzhledem k odbytištím. Tyto rozdíly jsou materiálním základem diferenciální pozemkové renty I, rozdíly v intenzitě zemědělské výroby pak materiálním základem diferenciální pozemkové renty II.

Někteří ekonomové popírají, že by tyto zvláštnosti, které tvoří materiální základ diferenciální renty, zůstávaly i za socialismu. Argumentace těchto ekonomů se dá v podstatě shrnout do dvou skupin:

Jedni tvrdí, že rozdíly v přírodních podmínkách jsou nepodstatné, že neovlivňují za socialismu nijak významně produktivitu práce a tím i individuální hodnotu zemědělských produktů. Podle jejich mínění „není špatných půd, jsou jen špatní hospodáři“, abychom použili známého výroku akademika V. Vil'jamse.

Druzí argumentují tím, že půd různé bonity je možno využít pro pěstování různých plodin, a to takových, které právě na určitých půdách dávají nejlepší výsledky. Podle jejich názoru odstranění tedy správně provedená specializace a racionizace výroby, umožněná existencí socialistických výrobních vztahů, vliv přírodních podmínek na hospodářské výsledky v zemědělské výrobě na jednotlivých půdních typech. Tím také bude odstraněn základ pro tvorbu stálých diferenciálních důchodů, materiální základ diferenciální renty.³

První koncepcie je naprosto neodůvodněná a snad by ani nebylo zapotřebí uvádět zvláštní důkazy, abychom ukázali, že i za socialismu je vliv přírodních podmínek na úroveň produktivity práce značný. Zvláště jasně to podle našeho názoru ukazují rozdíly ve vlastních nákladech na jednotku produkce jednotlivých zemědělských výrobních v různých oblastech. Sovětská autoři ukazují nepodstatnost tohoto názoru zejména na existenci pásmových cen v Sovětském svazu, které se právě zakládají na rozdílech v produktivitě práce (a tedy i ve vlastních nákladech na jednotku produkce) v důsledku různých přírodních podmínek v jednotlivých pásmech. Sovětský ekonom Larionov⁴ ukazuje rozdíly v hektarových výnosech obilnin ve čtyřech skupinách kolchozů, které činily v I. skupině 30 q, ve II. skupině 22 q, ve III. skupině 10 q a ve IV. skupině 6 q. To se pak projevilo ve značně rozdílných vlastních nákladech na 1 q obilnin (s přepočtem pracovních jednotek podle sovchozního ocenění), které činily v I. skupině kolchozů 25,20 rublu, ve II. skupině 27,07 rublu, ve III. skupině 49,20 rublu a konečně ve skupině IV. 72,16 rublu. Z tohoto příkladu

je vidět, že jde o rozdíly velmi podstatné. Stejně působí i rozdíly v poloze pozemků vzhledem k odbytistům. V. Štipeľman⁵ provedl rozbor údajů výpočtů vlastních nákladů některých výrobků v kolchozech Leningradské oblasti za léta 1956 a 1957, kdy v přílohách k ročním výkazům byly poprvé uvedeny údaje o výdajích pracovních jednotek a materiálních prostředků na výrobu jednotlivých druhů kolchozní produkce. Rozdělením zkoumaných kolchozů do skupin podle jejich blízkosti k městu (I. pásmo tvoří kolchozy vzdálené od města do 50 km, II. pásmo kolchozy vzdálené 50–100 km, III. pásmo od 100 do 150 km a IV. pásmo kolchozy vzdálené více než 150 km) a prozkoumáním vlastních nákladů na jednotku produkce u brambor, zeleniny a mléka v jednotlivých pásmech došel k údajům, které ukazují, že kolchozy prvních dvou pásem mají veliké výhody ze své polohy u města; to se projevuje nejenom ve výhodnějších dopravních podmínkách, ale i v tom, že pěstují a prodávají nejčennější produkty, např. ranou zeleninu a brambory. Kromě toho ve značné míře využívají městských nečistot jako hnojiva a potravinářských odpadů jako krmiva pro dobytek. Konečně prodávají také svou produkci bezprostředně na městských kolchozních trzích, tedy za mnohem vyšší ceny než kolchozy vzdálené. Vliv polohy na rentabilitu mléka v kolchozech ukázal také V. Minějev⁶ a mnoho cenného materiálu obsahuje rovněž studie A. P. Mamaluje a K. Z. Trifonova z Charkovské university,⁷ v níž na základě průzkumu provedeného v Balašovské oblasti je ukázáno, že kolchozy položené blíže odbytistům měly možnost úsporou na dopravních nákladech získat diferenciální důchod ve výši 7,1–10,6 % celkové sumy důchodů v letech 1954–1955. Uvedme ještě některé výsledky, k nimž dospěl ve své studii čs. ekonom V. Stibůrek.⁸ Porovnal ukazatel hrubé zemědělské produkce ve stálých cenách s náklady podle materiálů ministerstva zemědělství pro všechna JZD v jednotlivých výrobních oblastech a dostal tyto výsledky:

Výrobní oblast	1957		1958	
	HZP na 100 Kčs nákladů	Index	HZP na 100 Kčs nákladů	Index
kukuřičná	114,0	153,4	107,9	135,7
řepařská	108,7	146,3	107,8	135,5
bramborářská	102,8	138,4	104,0	130,8
horská	74,3	100	79,5	100

I když tu jde jen o hrubý obraz vzhledem k nedostatkům statistických ukazatelů, přece jen je to obraz, který nás velmi názorně poučuje o vlivu přírodních podmínek na produktivitu práce. Při početném souboru JZD v jednotlivých oblastech je možno předpokládat, že jsou vzájemně vyrovnány subjektivní rozdíly ve využití výrobních podmínek a že uvedené rozdíly v produktivitě jsou způsobeny rozdíly v přírodních podmínkách. Aby závěr ovšem nebyl ovlivněn podmínkami určitého roku, bylo by třeba vzít průměr za více let. Ale i takto vidíme, že rozdíly v produktivitě práce způsobené odlišnostmi přírodních podmínek nejsou nikterak malé.

Soudíme, že uvedené skutečnosti postačí k tomu, aby bylo možno označit

tvrzení, že za socialismu nehrají rozdíly v bonitě a poloze pozemků žádnou podstatnou roli, za bezpodstatné a vymyšlené.

Nyní k druhému názoru, že totiž správnou rajonizací a specializací je možno odstranit vliv přírodních podmínek na hospodářské výsledky v zemědělské výrobě na jednotlivých půdních typech a tím odstranit i tvorbu stálých diferenciací důchodů, tedy materiální základ diferenciací renty. Tento názor obsahuje určité racionální jádro. Je možno souhlasit s tím, že správně provedená rajonizace a specializace zemědělské výroby ve značné míře zmírní vliv různých přírodních podmínek na velikost důchodu zemědělských hospodářství. Tytéž půdy a tytéž klimatické podmínky mohou být nepříznivé pro výrobu jedného produktu, zatímco pro výrobu jiných produktů se mohou výborně hodit. Například zkušenost se šablonovitým zaváděním travoplného systému v SSSR ukázala, že jetele se nedaří v suchých stepních oblastech Povolží, Jihovýchodní Ukrajiny a v některých jiných oblastech země. Naopak bujné šťavnaté jetele rostou v Podmoskevské oblasti, v Pobaltí, Bělorusku a jiných rajónech s dostatečnou vláhou a podzolovými půdami. V těchto oblastech dávají možnost výroby bohatých bílkovinných krmiv, obohacují půdu dusíkem a jsou nejlepší plodinou před lnem; ten po nich dává bohatou úrodu a jeho produkce je levná, zatímco produkce zrnin je tu posud drahá.⁹ Podobně je tomu s výrobou jiných zemědělských produktů. Správně ekonomicky zdůvodněná specializace družstevní výroby dá družstvům v jednotlivých oblastech možnost, aby při stejných nákladech na 1 ha obdělávané půdy se důchody těchto družstev za jinak stejných podmínek sblížily. Ke sblížení bude působit i rozvoj dopravních prostředků, jakož i přiblížení průmyslu zpracovávajícího zemědělskou produkci k místům výroby; tyto okolnosti budou působit na zmírnění rozdílů vyplývajících z různé polohy pozemků. Nicméně ani při nejlépe provedené specializaci a rajonizaci nelze mít zato, že je možno dojít k úplnému vyrovnání. Tak na území ČSSR jsou zastoupeny velmi úrodné černozemě (Polabí, Haná, sever Podunajské nížiny), středoevropské hnědozemě (naše hlavní obilnářské půdy), podzolové půdy (okrajová pohoří v Čechách, sever a severovýchod Moravy, střední a východní Slovensko), aluviální půdy (v údolích řek), horské půdy a v malé míře i vápenatky a solné půdy. Nelze provést specializaci tak, aby se na těchto půdách vyrábělo jen to, co se tam nejlépe daří. Proto bude stále podstatná část hlavních druhů zemědělských produktů vyráběna na půdách různé bonity a na pozemcích různě položených. To ovlivní produktivitu práce, takže za podmínek jinak stejných budou při stejných nákladech vyráběna různá množství produktů, čili náklady na jednotku produkce budou na různých půdách různé, a to se projeví rovněž v diferenciaci důchodů.

Je tedy možno mít za prokázané, že i za socialismu mají přírodní činitele značný vliv na produktivitu zemědělské práce a že ani specializace a rajonizace zemědělské výroby nemůže tento vliv odstranit. Vytvářejí se tedy i za socialismu v zemědělství diferenciací důchodů, které mají relativně trvalý charakter a které tvoří materiální základ diferenciací renty. S tímto názorem také velká většina ekonomů souhlasí.

Diferenciací důchod, který tvoří materiální základ diferenciací renty, nelze ztotožňovat s diferenciací rentou samou. Diferenciací renta není nadbytečný čistý důchod vznikající hospodařením za lepších přírodních podmínek nebo za intenzivnějšího hospodaření. Tyto dva pojmy musíme přísně rozlišovat právě

tak, jako je nutné rozlišovat příčiny tvorby diferenciálního důchodu a příčiny vzniku diferenciální renty, tj. příčiny toho, proč se diferenciální důchod mění v diferenciální rentu.

Diferenciální renta není tedy nadlytečný důchod jako takový, nýbrž jeho ekonomická forma, určitý společensko-ekonomický vztah mezi lidmi, jehož základem je tento diferenciální důchod, který je výsledkem práce vynakládané v příznivějších přírodních podmínkách.

Takto také přistupuje k výkladu o pozemkové rentě Marx, který šestý oddíl III. dílu „Kapitálu“ přímo nazval „Přeměna mimořádného zisku v pozemkovou rentu“. Marxův výklad pozemkové renty ukazuje nám cestu i při zkoumání pozemkové diferenciální renty za socialismu.

Mimořádný zisk, který se mění na diferenciální rentu, je podle Marxe způsoben:

1. rozdíly v přírodních podmínkách výroby, tj. v přirozené úrodnosti půdy a poloze pozemků, jakož i rozdíly v produktivitě dodatečných vkladů kapitálu;

2. omezeností půdy, zejména půdy lepší bonity. Výroba na pozemcích lepší bonity a lepší polohy nestačí k uspokojení potřeb společnosti, a proto je nutno přistoupit i k obdělávání pozemků horších.

To jsou předpoklady mimořádného zisku v zemědělství, který má relativně trvalý charakter. „Druhá věc je přeměna tohoto mimořádného zisku ve formu pozemkové renty (vůbec renty jako formy odlišné od zisku); musí se vždy zkoumat, kdy, jak, za jakých okolností k této přeměně dochází.“¹⁰

Co je tedy příčinou toho, že se tento mimořádný zisk mění v rentu, ekonomickou formu odlišnou od zisku? Touto příčinou je podle Marxe pozemkové vlastnictví. Pozemkové vlastnictví „není příčinou toho, že se tento mimořádný zisk tvoří, nýbrž příčinou toho, že se přeměňuje ve formu pozemkové renty, tedy toho, že si tuto část zisku, resp. ceny zboží, přivlastňuje majitel půdy...“¹¹ Podstatou pozemkové renty je pozemkové vlastnictví. „Ať je specifická forma jakákoliv, všechny její typy mají společné to, že přivlastňování renty je ekonomickou formou, v níž se realizuje pozemkové vlastnictví, a že pozemková renta zase předpokládá pozemkové vlastnictví...“¹²

Názory obsažené v těchto citátech z Marxe uvádím proto, že ačkoliv jsou obecně známé, přece se na ně při řešení otázek diferenciální renty za socialismu velmi často zapomíná. Dochází potom k tomu, že se jako příčina diferenciální renty uvádějí přírodní podmínky. Tak např. I. J. Balančivadze v disertační práci¹² uvádí, že příčinou vzniku diferenciální renty je omezenost půdy. A tento názor, i když je zásadně chybný, není ojedinělý. Je obsažen i v jiných pracích, ne tak jasně jako v tomto případě.

Příčinou pozemkové renty, tak jako příčinou jakékoliv jiné ekonomické kategorie, nemohou být nikdy přírodní činitele. Pozemková renta, právě tak jako všechny ostatní ekonomické kategorie, je jev společenský. Obraťme se ještě jednou o poučení k Marxovi: „Renta je výsledek společenských vztahů, za nichž se děje obdělávání půdy. Nemůže být výsledkem více nebo méně odolné, více nebo méně trvanlivé povahy půdy. Renta pochází ze společnosti, a ne z půdy.“¹³ I v druhé fázi komunismu zůstane omezenost lepších pozemků, avšak diferenciální renta tu existovat nebude.

Příčinu diferenciální pozemkové renty za socialismu musíme tedy hledat v systému výrobních vztahů. Základem diferenciální renty je určitá forma pozemkového vlastnictví. Pozemková renta za socialismu vyjadřuje určitý vý-

robní vztah mezi lidmi, týkající se nadbytečného produktu, resp. lépe řečeno nadbytečného čistého důchodu (neboť rozdíly v poloze pozemků nevedou k vytvoření nadbytečného produktu), který tak tvoří materiální základ diferenciální pozemkové renty.

Půjde nyní o to, abychom odpověděli na otázku, zda diferenciální důchod, který — jak jsme si ukázali — zde vzniká, se za podmínek socialistické výroby mění ve zvláštní formu, oddělující se od ostatního čistého důchodu — diferenciální rentu. A jestliže je tomu tak, co je příčinou tohoto jevu.

Dříve než však přistoupíme k řešení těchto otázek, podívejme se na názory některých sovětských ekonomů, kteří existenci diferenciální renty za socialismu popírají.

Je jen málo těch, kteří to činí přímo. Na konferenci konané v Moskvě na ekonomické fakultě MGU v září 1958, na níž vystoupilo celkem 30 ekonomů, byli to jen dva, doktor ekonomických věd prof. A. M. Gurevič a aspirantka E. Korecká. Prof. Gurevič ve svém vystoupení¹⁴ uznává rozdíly v důchodech spojené s rozdílem v bonitě a poloze jednotlivých pozemků, avšak nevidí důvod pro jejich vydělení jako zvláštní ekonomické kategorie. Tvrdí, že diferenciální renta za socialismu je vymyšlená ekonomická kategorie, která byla mechanicky přenesena z podmínek kapitalistické zemědělské výroby do zemědělské výroby socialistické. Aspirantka E. Korecká motivovala své odmítnutí diferenciální renty za socialismu tím, že za socialismu je likvidován monopol soukromého vlastnictví půdy a vykořisťování člověka člověkem.¹⁵ K těmto odpůrcům diferenciální renty za socialismu se připojil ve svém článku i akademik S. Strumilin.¹⁶ Říká, že v sovětských podmínkách s odstraněním soukromého vlastnictví půdy a všech ostatních výrobních prostředků mizí zákon průměrné míry zisku a s ním veškerý základ pro tvorbu pozemkové renty. „Neexistuje-li třídní vykořisťování práce, pak za socialismu odpadají i všechny prvky nadhodnoty, včetně pozemkové renty. Diferenciální „rentabilita“ různých pozemků zůstává, ale neexistuje diferenciální renta, neboť ceny se v průměru na všech pozemcích obdělávané půdy tvoří *podle zákona hodnoty*, tj. jejich odchylky od individuálních nákladů práce na různých pozemcích se vzájemně kompenzují.“¹⁷

Vidíme, že všem těmto odpůrcům existence pozemkové renty, kteří to přímo prohlašují, je společné to, že považují pozemkovou rentu za socialismu za něco nepatřičného, za něco cizího socialistickým výrobním vztahům, co těmto vztahům přímo odporuje. Prof. Gurevič prohlašuje pozemkovou rentu za specifickou kategorii kapitalistického výrobního způsobu. Akademik Strumilin prohlašuje ve svém článku, že pouze nevědomci nebo škůdci by mohli doporučovat praxi zvedání zemědělských cen nad hodnotu za socialismu. Tím myslí zastávání nároku, že hodnota zemědělských produktů je určena podmínkami výroby na horších pozemcích. Myslím, že je třeba takovouto argumentaci odmítnout. Stejná argumentace bylo používáno při odmítání zbožní výroby za socialismu, působení zákona hodnoty apod. Zkušenosti minulých let ukázaly, že podobná argumentace brzdila rozvoj politické ekonomie socialismu a odváděla od řešení mnohých aktuálních problémů socialistické ekonomiky.

Více než přímých odpůrců diferenciální renty za socialismu je těch, kteří sice slovy diferenciální rentu za socialismu uznávají, avšak fakticky ji v důsledku svých teoretických východisek popírají. Sem patří např. prof. M. M. Sokolov, který projevil mínění, že by se mělo raději mluvit nikoliv o diferenciální rentě, nýbrž o diferenciálním čistém důchodě.¹⁸ Jmenujeme ještě alespoň I. I. Kozo-

dojeva, který ačkoliv vychází z jiných teoretických předpokladů než Sokolov, rovněž dospívá k názoru, že pro charakteristiku vztahů toho druhu, které vznikají v zemědělství za socialismu, není termín „renta“ vhodný, protože stát jako vlastník půdy nepobírá žádné důchody. Renta není ekonomickou realizací pozemkového vlastnictví, nýbrž je realizací užívání půdy kolchozníky jako objektu socialistického hospodaření.¹⁹ Bylo by možno uvést ještě další ekonomy, ale není to vlastním předmětem našeho článku. Na rozdíl od prof. Paškova²⁰ se však domnívám, že nelze tvrdit, že ti ekonomové, kteří se hlásí k názoru, podle něhož se hodnota zemědělských produktů za socialismu určuje podmínkami výroby na průměrných pozemcích, už tím fakticky popírají diferenciální rentu za socialismu. Zůstává zde přece rozdíl mezi důchody hospodářství pracujících na průměrných pozemcích a na pozemcích lepších, který je základem diferenciální renty. Zůstává i rozdíl mezi důchody na pozemcích průměrných a na pozemcích horších, diferenciální renta se tu však jeví jako záporná veličina, čímž se fakticky prokazuje nesprávnost výchozího názoru. I když se tedy ukazuje, že tento názor je nesprávný, nelze jeho zastávání samo o sobě ztotožňovat s odmítáním kategorie diferenciální renty.

Diferenciální renta za socialismu existuje. Je to objektivní výrobní vztah mezi lidmi, jehož základem je diferenciální čistý důchod. Diferenciální renta za socialismu má však naprosto jinou sociální podstatu než pozemková renta kapitalistická. Zatímco diferenciální renta kapitalistická je výrazem výrobních vztahů nadřazenosti a podřízenosti, vyjadřuje diferenciální renta za socialismu vztahy vzájemné pomoci a spolupráce. Za kapitalismu je diferenciální renta částí nadhodnoty, vzniklé vykořisťováním námezdních dělníků. Za socialismu je diferenciální renta částí čistého důchodu vzniklého prací svobodných lidí, zbavených vykořisťování, je výsledkem socialistické práce zemědělských pracovníků ve velkých socialistických hospodářstvích. Nemůže to být pochopitelně přebytek nad průměrným ziskem, neboť průměrný zisk se za socialismu nevytváří. Diferenciální renta je však rozdíl mezi společenskou hodnotou zemědělských produktů a individuální hodnotou zemědělských výrobků vyrobených za lepších přírodních podmínek, než jsou podmínky určující hodnotu.

Stanovisko, že i za socialismu existuje diferenciální pozemková renta, zůstává převážná část ekonomů od doby, kdy v r. 1944 poprvé v sovětské ekonomické literatuře byla přiznána kategorie diferenciální renty v socialistické ekonomice ve studii I. D. Laptěva.²¹ Diferenciální renta za socialismu není kategorií vymyšlenou, nýbrž vyjadřuje výrobní vztah existující reálně v socialistické společnosti. Sociálně-ekonomický charakter této kategorie je jiný než za kapitalismu v důsledku jiných podmínek v socialistické ekonomice, avšak přece jen stále jde o tutéž kategorii, o pojmově tentýž vztah, a bylo by proto zbytečné a dokonce nesprávné vymýšlet pro tuto kategorii jiný termín. Ztrácela by se tím do určité míry vývojová linie, možnost sledovat dialektický vývoj této kategorie; to je ovšem důležitý úkol ekonomické vědy týkající se pochopitelně i všech ostatních ekonomických kategorií.

Jednou z nejvíce diskutovaných otázek je otázka, jakými podmínkami je určena hodnota zemědělských produktů za socialismu. I když řešení této otázky není předmětem našeho pojednání, přece jen je nutno alespoň stručně ukázat názory, z nichž vycházíme. Zbožní výroba má za socialismu všeobecný charakter. V důsledku zbožní výroby působí za socialismu zákon hodnoty. Potřeba socialistické společnosti vyžaduje, aby byly obdělávány i pozemky horší

bonity a polohy, u nás kupříkladu je v zájmu společnosti, aby byla obdělána veškerá půda. Za těchto podmínek je hodnota zemědělských produktů určena podmínkami výroby na pozemcích nejhorších ve smyslu přirozené úrodnosti a polohy. Náklady práce vynaložené na těchto pozemcích jsou společensky nutné a prosazují se jako hodnota zemědělských produktů. To neznamená, že jako hodnota by byly konstituovány náklady nejhorších družstev, což by mělo za důsledek brzdění technického pokroku v zemědělství, neboť i zaostávající družstva by pobírala důchody, které by kryly jejich vysoké výrobní náklady, jak to interpretoval ve svém projevu prof. Sokolov.²² „Nejhorší družstva“ a „nejhorší pozemky“ jsou naprosto různé pojmy. Na pozemcích méně plodných nebo hůře položených mohou existovat vynikající družstva, která mohou dosahovat lepších výsledků než zaostávající družstva třeba i na nejkvalitnějších a nejlépe položených pozemcích. Hovoříme-li o tom, že hodnota je určena podmínkami výroby na nejhorších pozemcích, které je nutno obdělávat k uspokojení potřeb socialistické společnosti, pak myslíme jen na rozdíly v přirozené úrodnosti (bonitě) pozemků a v jejich poloze. Všechny ostatní podmínky předpokládáme průměrné. To znamená, že jde o průměrnou intenzitu práce, o průměrné využívání agrotechniky a zootekniky, že je práce průměrně mechanizována, že jde o stejnou organizaci práce, kázeň družstevníků atd. Nebylo by to třeba nijak zvlášť zdůrazňovat, vždyť je každému marxistickému ekonomovi známo, že Marx při teoretickém rozboru pozemkové renty předpokládá všechny ostatní podmínky stejné, rozdíly se týkají jen bonity pozemků, jejich polohy, resp. intenzity hospodaření. Diskuse o otázkách pozemkové renty však ukázala, že se často právě na tyto elementární předpoklady zapomíná.

Z toho plyne, že v hospodářstvích pracujících na ostatních pozemcích vzniká (za jinak stejných podmínek) diferenciální produkt (resp. čistý důchod), který je základem diferenciální renty.

Něco jiného je cena zemědělských produktů. Otázkou vztahu hodnoty a ceny zemědělských produktů se v našem článku zabývat nebudeme. Je třeba jen poznamenat, že při stanovení cen za socialismu je možno i nutno přihlížet k řadě jiných momentů, než je hodnota. Přitom však je třeba si uvědomit, že stát uvědoměným využíváním ekonomického zákona hodnoty může sice ovlivnit společenské důsledky jeho působení, že však nemůže měnit sám zákon. Práce vynakládaná kolektivny pracujícími na nejhorších půdách musí být společností respektována. Společnost musí zaručit těmto kolektivům výrobců nahrazení jejich vlastních nákladů i dosažení čistého důchodu potřebného k rozšířené reprodukci. Jestliže by tomu tak nebylo, nutně se musí projevit u takových výrobců tendence k opuštění této půdy a hledání jiné pracovní příležitosti. Způsob, jak má společnost tyto pracovní výdaje nahradit, zda ve výkupních cenách, či také jiným způsobem, je otázkou konkrétního hospodářskopolitického rozboru a součástí hospodářské politiky státu. V každém případě hospodářská politika vůbec (tedy i cenová politika) musí se opírat o teoreticky vyvozené zákony politiky ekonomie, které odrážejí objektivně v ekonomice působící ekonomické zákony. Nelze tedy postupovat obráceně a vyvozovat diferenciální rentu z cen zemědělských produktů. Na tomto místě je vhodné se alespoň letmo vrátit k citovanému tvrzení akademika Strumilina, že totiž ti, kdo zastávají názor o určující roli nejhorších pozemků v tvorbě hodnoty zemědělských produktů, doporučují praxi zvedání cen zemědělských produktů nad jejich hodnotu. Strumilin ukazuje porovnáním produktivity práce v zemědělství SSSR a USA a porovnáním

cen, že v USA nejsou potraviny levnější, jak by to odpovídalo vyššímu stupni produktivity zemědělské práce, nýbrž jsou naopak dražší.²³ A z toho vyvozuje neexistenci diferenciální renty za socialismu, čili postupuje právě takovým obráceným způsobem. Nelze zapomínat, že za socialismu neexistuje absolutní pozemková renta a že potraviny se dostávají ke spotřebiteli již po průmyslovém zpracování; stát může přitom u cen některých potravin intervenovat, což také hojně činí. I kdyby však tomu tak nebylo, diferenciální renta za socialismu nemá nikdy vykořisťovatelský charakter, neboť je jí využíváno ve prospěch celé socialistické společnosti.

V této souvislosti se vraťme ještě k tvrzení akad. Strumilina, které jsme rovněž citovali, že „...ceny se v průměru na všech pozemcích obdělávané půdy tvoří *podle zákona hodnoty*, tj. jejich odchylky od individuálních nákladů práce na různých pozemcích se vzájemně kompenzují“.²⁴ Podle zákona hodnoty se výrobky realizují nikoli podle individuálně vynaložené pracovní doby, nýbrž podle pracovní doby společensky nutné, tzn. podle své hodnoty. Z hlediska zákonů zboží směny diferenciální renta nepřekračuje hodnotu produktu a tedy nezdražuje zemědělské výrobky. Bylo by tedy chybné tvrdit, že zemědělské produkty se v důsledku diferenciální renty prodávají nad svou hodnotu a že tedy materiálním základem diferenciální renty je hodnota vytvářená v jiných odvětvích národního hospodářství.

Takové chyby se dopouští ve své studii akademik Strumilin, když tvrdí, že realizace zemědělských produktů za ceny určené hodnotou produkce na relativně nejhorších pozemcích by odporovala zákonu hodnoty, že by vedla k neekvivalentní směně mezi městem a vesnicí, čímž by vznikaly vztahy vykořisťování.²⁵

Jak jsme si již řekli, diferenciální renta je vytvářena prací zemědělských výrobců při výrobě za příznivějších přírodních podmínek, které jsou základem vyšší produktivity jejich práce. Je tedy diferenciální renta část hodnoty, která je vytvořena prací zemědělských výrobců. Přesněji snad bychom měli mluvit v tomto případě o diferenciálním čistém důchodu, který je materiálním základem diferenciální renty. Ale v tomto smyslu jak Marx, tak zejména Lenin velmi často používají také termínu diferenciální renta; ostatně analogicky používáme i termínu hodnota. To pouze ukazuje, že jde o kategorie výroby, nejenom o kategorie rozdělování.

Přejdeme nyní k příčině diferenciální pozemkové renty za socialismu. Už jsme připomněli názor Marxův, že pozemková renta, byť je její specifická forma jakákoli, je vždy formou, v níž se realizuje pozemkové vlastnictví. Podstatou pozemkové renty je vlastnictví půdy. Ekonomická kategorie kapitalistické pozemkové renty je specifickým výrazem realizace *soukromého* vlastnictví půdy, zatímco socialistická diferenciální pozemková renta je specifickým výrazem realizace *všelidového* vlastnictví půdy. Hledat příčinu existence diferenciální pozemkové renty za socialismu někde jinde znamená opouštět marxistickou teorii pozemkové renty, dostávat se k popírání pozemkové renty za socialismu, a to buď přímým odmítáním diferenciální pozemkové renty, nebo snahou nahradit termín renta označením jiným. Za socialismu se zásadně mění sociálně-ekonomický obsah renty, avšak jejím základem zůstává pozemkové vlastnictví.

Nahrazení kapitalistického vlastnictví výrobních prostředků společenským vlastnictvím socialistickým vyplývá přímo z pojmu socialismu. Půda je zá-

kladním výrobním prostředkem zemědělské výroby. Proto také soukromé kapitalistické vlastnictví půdy musí být nahrazeno vlastnictvím společenským.

Marx na základě rozboru pozemkové renty dospěl k závěru, že soukromé vlastnictví půdy není dokonce podmínkou ani kapitalistického výrobního způsobu „... pozemkové vlastnictví se liší od ostatních druhů vlastnictví tím, že se na určitém vývojovém stupni jeví i z hlediska kapitalistického výrobního způsobu jako zbytečné a škodlivé“.²⁶ Soukromé vlastnictví půdy za kapitalismu stává se zbytečným, neboť rozvoj kapitalismu je přivádí k absurdu a mění pozemkového vlastníka v pouhého příjemce renty, naprosto nepotřebného pro výrobu. Stává se dokonce škodlivým, neboť odnímá z výroby značnou část nadhodnoty pro potřebu třídy pozemkových vlastníků, která i z hlediska kapitalistického je parazitická, a snižuje tím průměrnou míru zisku. Zájmy kapitalistů jako vedoucí třídy buržoazní společnosti se dostávají do rozporu se zájmy pozemkových vlastníků. Teoreticky by kapitalistickému výrobnímu způsobu nejlépe odpovídalo státní vlastnictví, při němž pracující třída je i nadále od půdy oddělena a půda se stává společným vlastnictvím třídy kapitalistů. Lenin píše: „Nacionalizace půdy je nejen jediným způsobem, jak úplně odstranit středověk ze zemědělství, nýbrž také nejlepším myslitelným způsobem uspořádání pozemkových poměrů za kapitalismu“.²⁷ I když z provedení nacionalizace v rámci kapitalismu by měla největší užitek buržoazie (průmyslová i zemědělská), proletariát je na jejím provedení zainteresován, neboť nacionalizace znamená urychlení procesu vníkaní kapitalismu do zemědělství a tím přibližuje socialistickou revoluci. „Nacionalizace půdy je totiž nejen ‚poslední slovo‘ buržoazní revoluce, nýbrž i *krok k socialismu*“.²⁸

Buržoazie neuskutečnila tuto přeměnu soukromého vlastnictví půdy jednak z obavy, že zrušení jedné formy soukromého vlastnictví by bylo vážným nebezpečím i pro ostatní formy soukromého vlastnictví výrobních prostředků, jednak proto, že při vývoji kapitalismu došlo k těsnému spojení značné části buržoazie se soukromým vlastnictvím půdy. Úkol nacionalizovat půdu musí proto provést proletariát. Jaké jsou úkoly nacionalizace? Lenin říká: „Nacionalizace znamená předání veškeré půdy do *vlastnictví* státu. Vlastnictví znamená právo na rentu a také to, že státní moc stanoví pro celý stát všeobecná pravidla o pozemkové držbě a užívání půdy.“²⁹ Ovšem socialistická nacionalizace půdy neznamená jen předání renty do rukou státu, nýbrž současně vyžaduje organizaci výroby ve velkých rozměrech na půdě patřící všemu lidu, při níž je možno využít nejnovějších metod obdělávání půdy, zvýšit podstatně výrobu a zajistit co nejlepší uspokojení potřeb lidu. Socialismu je tedy adekvátní všelidové vlastnictví půdy, zajišťující každému členu socialistické společnosti volný a rovný přístup k půdě a zaručující nejracionalnější využití půdy v zájmu celé společnosti.

Historická zkušenost potvrdila, že přeměna kapitalistického vlastnictví půdy ve vlastnictví všelidové je možná dvojným způsobem. Prvního způsobu, nacionalizace veškeré půdy v zemi, bylo použito v Sovětském svazu a v Mongolské lidové republice. Dekretem o půdě z 8. listopadu 1917 byla veškerá půda v SSSR prohlášena všelidovým majetkem a přešla do užívání všech pracujících: soukromé vlastnictví půdy bylo navždycky zrušeno. Všechno bohatství země — rudy, nafta, uhlí atd. — stejně jako lesy a vody mající celostátní význam přešly do výhradního užívání státu. Nacionalizace znamenala přechod vlastnictví půdy do rukou státu, avšak sama půda zůstávala v rozhodující míře

objektem hospodaření v rukou drobných rolníků. Teprve dobrovolné spojení rolníků ve velké družstevní podniky na všelidové půdě za rozhodující pomoci proletářského státu znamenalo přechod rolnictva k socialismu. Jaký důsledek měla nacionalizace pro pozemkovou rentu? Pokud jde o absolutní rentu, ta při nacionalizaci půdy mizí. Jestliže při kapitalistické nacionalizaci přináší odstranění absolutní renty užitek hlavně kapitalistům, neboť rozdíl mezi hodnotou zemědělských produktů a jejich výrobní cenou zvyšuje průměrnou míru zisku, pak při nacionalizaci za diktatury proletariátu získávají likvidací absolutní renty pracující. Rolníci jsou zbaveni nákladů na nákup a pacht půdy, dělníci získávají snížením cen zemědělských výrobků. Diferenciální renta zůstává, mění se však její vlastník. Státní vlastnictví půdy se ekonomicky realizuje právě přivlastněním diferenciální pozemkové renty. Předání diferenciální renty státu je podstatou nacionalizace půdy. Půdy a jejího přírodního bohatství se za socialismu jako národního majetku využívá plánovitě, racionálně a komplexně v zájmu všeho lidu. Stát uplatňuje svůj vliv i na řízení kolechozní výroby prostřednictvím státních orgánů a věnuje značnou pozornost otázkám organizace sovehozní a kolchozní produkce a stálému zdokonalování forem řízení zemědělství. Takovým způsobem bylo vytvořeno všelidové vlastnictví půdy v SSSR. Jeho charakteristické rysy jsou: převzetí diferenciální renty státem jako jeho ekonomická realizace, likvidace absolutní renty ve prospěch pracujících a tím zajištění volného a rovného přístupu k půdě, plánovitě komplexní využívání půdy podle jednotného národohospodářského plánu ve prospěch všeho lidu, vliv na řízení zemědělské výroby prostřednictvím státních orgánů.

Druhý způsob, jehož bylo použito ve všech lidově demokratických zemích v Evropě i v Ásii s výjimkou Mongolské lidové republiky je přiděl převážně části konfiskované půdy do soukromého vlastnictví rolníků. Státním, všelidovým vlastnictvím se stává pouze část konfiskované půdy, dále pak půda volná, nerostné bohatství a lesy a vody mající celostátní význam. Příčiny vedoucí k volbě této cesty jsou jednak ekonomické, jednak politické. Ekonomickou příčinou je rolnické vlastnictví půdy a téměř fanatické lpění rolníků na soukromém vlastnictví půdy, jak tomu bylo např. v našich poměrech. Politickým důvodem je nutnost vytvoření pevného svazku dělníků a rolníků v průběhu socialistické revoluce. Kde by byla jen sebemenší pochybnost, zda rolnictvo projeví souhlas s nacionalizací půdy, tam je nutno přidělovat půdu do vlastnictví. Ekonomické hledisko, z něhož se jeví nacionalizace půdy výhodnějším opatřením, musí tu být podřízeno politickému přístupu, neboť hlavní otázkou proletářské revoluce je nastolení a upevnění diktatury proletariátu. K tomu je zapotřebí získat na stranu proletariátu hlavní masu pracujícího rolnictva. Přiděl půdy znamená likvidaci soukromého pozemkového vlastnictví statkářů a kapitalistů; to je nahrazeno soukromým vlastnictvím rolníků. Tím ovšem se neruší objektivní nutnost nastolení všelidového vlastnictví půdy, adekvátního socialistickému výrobnímu způsobu, nýbrž dochází k němu dalším vývojem. V procesu socialistického budování, zejména při kolektivizaci vesnice, probíhá postupné zespolečňování půdy, které nakonec vyústí v přeměnu půdy ve všelidové vlastnictví, tzn. ve svých důsledcích se rovná nacionalizaci půdy.

Takovým způsobem probíhalo zespolečňování půdy také v ČSSR. Rovněž u nás z politických důvodů nebylo možno pouze ponechat rolnické hospodářství a provést nacionalizaci velkého pozemkového vlastnictví. Upevnění svazku dělníků a rolníků vyžadovalo přidělení půdy do vlastnictví rolníků a nacionali-

zaci pouze části zemědělské půdy a lesů. Z půdy konfiskované v průběhu tří etap pozemkové reformy byly více než dvě třetiny zemědělské půdy předány do soukromého vlastnictví rolníků; současně byly téměř všechny lesy a zbylá zemědělská půda nacionalizovány.³⁰ Na této půdě, jakož i na půdě, která byla ve vlastnictví buržoazní republiky, byly zřízeny státní statky jako státní socialistické zemědělské podniky.

Není možné na tomto místě se zabývat podrobnostmi, je třeba jen poznamenat, že přiděl půdy do soukromého vlastnictví rolníků byl provázen omezením vlastníka v dispozici půdou. Prodej půdy byl dovolen jen ve výjimečných případech po souhlasu místních orgánů státní moci, bylo zakázáno propachtování půdy, půda v rukou jedné rodiny byla omezena na 50 ha. Tato opatření směřovala k tomu, aby se soukromé vlastnictví rolníků nemohlo rozvinout ve vlastnictví kapitalistické. Jde tu tedy o omezené soukromé vlastnictví, založené převážně na osobní práci. Takto omezené soukromé rolnické vlastnictví stalo se dobrou základnou pro dobrovolné sdružení rolníků do velkých kolektivních hospodářství, jednolivých zemědělských družstev (nehledě na to, že přidělem půdy do rolnického vlastnictví byl vyřešen specifický problém osídlení našeho pohraničí). S přechodem od nižších typů JZD k vyšším odumírá postupně ekonomická realizace soukromého vlastnictví, s přechodem do IV. typu pak ekonomická realizace soukromého vlastnictví úplně mizí, i když je právně zachováno. Po dokončení kolektivizace se vytváří svým obsahem stejná forma vlastnictví půdy jako v SSSR. Zemědělská půda přestala být předmětem koupě a prodeje, nepropachtovává se, nemá cenu: půda jako objekt hospodaření je v rukou velkých družstevních hospodářství a v rukou státu prostřednictvím státních statků.³¹ Charakteristické rysy tohoto vlastnictví jsou stejné jako v SSSR: převzetí diferenciální renty státem jako jeho ekonomická realizace, likvidace absolutní renty ve prospěch pracujícího lidu a zajištění volného a rovného přístupu k půdě pro všechny občany, plánovitě komplexní využívání půdy podle jednotného národohospodářského plánu v zájmu všeho lidu, vliv na řízení zemědělské výroby prostřednictvím orgánů státní moci. Jde zde ekonomicky tedy rovněž o všelidové vlastnictví půdy.

Někteří ekonomové, když popírají existenci pozemkové renty za socialismu, odvolávají se na Marxův názor,³² že totiž ve společnosti organizované jako vědomé a plánovitě sdružení zmizí nejenom absolutní pozemková renta, nýbrž i renta diferenciální. Marx tu měl zřejmě na mysli takovou společnost, v níž nebude existovat zbožní výroba, kde nejenom vlastnictví půdy, ale i půda jako objekt hospodaření bude v rukou celé společnosti a kde v důsledku toho odpadne nutnost zvláštní formy ekonomické realizace pozemkového vlastnictví — diferenciální pozemkové renty.

Takovou společností bude teprve vyšší fáze komunismu, kdy všelidové komunistické vlastnictví výrobních prostředků, ani komunistická dělba práce nebudou oddělovat výrobce, nýbrž budou je spojovat v jediný jednotný sociálně-ekonomický organismus, jehož každý člen bude plánovitě pracovat ve prospěch společnosti. Socialistické vlastnictví výrobních prostředků (jako nižší forma komunistického vlastnictví) vede k takové dělbě práce, při níž jsou výrobci od sebe do určité míry ještě oddělení a spojení mezi nimi se děje prostřednictvím zbožních vztahů plánovitě využívaných společností. Viktor Pavlenda³³ případně nazývá toho oddělení, ke kterému dochází za panství socialistického vlastnictví výrobních prostředků, oddělením nepřímým (tj. oddělení kolektivních

práci, které jsou už na sobě navzájem závislé a vystupují v rámci celkové společenské práce, avšak nejsou ještě jedinou společenskou prací) na rozdíl od přímého oddělení, spočívajícího na soukromém vlastnictví výrobních prostředků (tj. vzájemné oddělení soukromých, navzájem nezávislých prací). I v rámci nepřímého oddělení výrobců je nutno rozeznávat nižší formu (sem patří všechny formy skupinového socialistického vlastnictví) a vyšší formu (všechny formy všelidového socialistického vlastnictví). Skupinové socialistické vlastnictví výrobních prostředků má ještě znaky rozdílných vlastníků v daleko větší míře než státní socialistické vlastnictví, které má už ve větším rozsahu rysy všelidového komunistického vlastnictví. Nicméně určité zbytky rozdílných vlastníků výrobních prostředků jsou i zde zachovány. Oddělení výrobců socialistickým vlastnictvím se projevuje v celém obsahu socialistických výrobních vztahů. Výrobních prostředků a hotové produkce využívá celá společnost; přitom celospolečenskému využívání je podřízeno ještě využívání výrobních prostředků a hotové produkce kolektivy výrobců (buď kolektivy vlastníků, nebo kolektivy státem organizovaných výrobců). Další důsledek je v tom, že společnost socialistických výrobců je společností třídní, sestávající ze spřátelených tříd dělníků a družstevních rolníků, jejichž vzájemné vztahy jsou založeny na soudružské pomoci a vzájemné spolupráci. Rozdělování výsledků výroby se uskutečňuje podle práce; práce není ještě prvořadou potřebou lidí, ve výrobě je proto nutno využívat hmotné zainteresovanosti kolektivů i jednotlivců.

Půda jako základní prostředek v zemědělství patří všemu lidu, je všelidovým vlastnictvím. Avšak stát jako představitel socialistické společnosti nehospodaří na půdě přímo. Hospodaření na půdě obstarávají jednak zemědělská výrobní družstva, tzn. kolektivy skupinových vlastníků výrobních prostředků, jednak stát organizuje kolektivy pracovníků tvořící státní socialistické zemědělské podniky stejného charakteru jako státní socialistické podniky v průmyslu.

V kolektivech hospodařících na půdách lepších vytváří se prací členů kolektivu diferenciální důchod, a to v důsledku vyšší produktivity práce podmíněné rozdílem v přírodních podmínkách.

Podívejme se nejprve na družstevní podniky. Jaké důsledky by mělo ponechání tohoto diferenciálního důchodu těm družstvům, v nichž byl vytvořen? Znamenalo by to, že různá družstva při stejném vynaložení živé práce a výrobních prostředků, za použití týchž metod vedení hospodářství by získávala různé peněžní důchody. Taková družstva by pak mohla vyplácet různou odměnu za stejné množství práce téže jakosti, kterou ve svém společném hospodářství vynaložila. Přitom je třeba si uvědomit, že lepší výsledek tu není závislý ani na pracovním, ani na materiálovém úsilí toho či onoho kolektivu, že nesouvisí ani s vyšší kvalitací pracovníků, ani s větší intenzitou jejich práce, ani s jakostí vynaložené práce. Lepšího výsledku bylo dosaženo vyšší produktivitou práce, která je důsledkem lepších přírodních podmínek. Je tedy v tomto případě narušeno rozdělování podle práce, které je ekonomickým zákonem socialismu. Jeho uskutečňování v socialistické ekonomice je však podmínkou materiální zainteresovanosti kolektivů i jednotlivců na rozvoji výroby.

Stát odnímá diferenciální důchod družstvům, u nichž se vytvořil, a tím se tento důchod mění v diferenciální rentu. Převzetím diferenciální renty se ekonomicky realizuje všelidové vlastnictví půdy, projevuje se ta skutečnost, že půda jako základní výrobní prostředek v zemědělství musí nutně patřit všemu lidu. Odnětí diferenciální renty někteří ekonomové líčí skoro jako jakési vy-

kořistování s odvoláním na její pracovní původ. Je pravda, že renta se vytváří prací družstevníků, avšak jen díky zvýšené produktivitě práce na lepších pozemcích, které nepatří družstvu, nýbrž jsou za socialismu všelidovým vlastnictvím. Odnětí diferenciální renty státem nejenom neodporuje zákonům socialistické ekonomiky, nýbrž je naopak zajištěním podmínek pro jejich působení. Odnětím diferenciální renty zajišťuje stát podmínky působení zákona rozdělování podle práce a nejenomže neoslabuje materiální zainteresovanost na rozvoji družstevní výroby, nýbrž naopak ji upevňuje. Odnětím diferenciální renty likviduje stát monopol soukromého nebo skupinového vlastnictví půdy (který by se realizoval, kdyby renta připadala družstvům) a zabraňuje monopolistickému присvojování renty, které v žádném případě není v souladu se soustavou socialistických výrobních vztahů. Konečně odnětím diferenciální pozemkové renty je zajištěn rovný přístup k půdě. Staví to všechna družstva do stejných ekonomických podmínek vzhledem k půdě jako přírodnímu výrobnímu prostředku, ať už pracují na nejhorsších, nebo na nejlepších pozemcích. Při takovém rovném přístupu k půdě budou všechna družstva získávat při stejných nákladech práce a výrobních prostředků stejné důchody a tudíž také při ostatních stejných podmínkách za stejnou práci dostanou stejnou odměnu. Svůj důchod budou moci zvýšit všechna družstva, ať pracují na jakékoliv půdě, pouze zvýšením intenzity zemědělské výroby a snížením vlastních nákladů na jednotku produkce.

Jak je tomu ve státních socialistických zemědělských podnicích? Hospodaření v těchto podnicích je založeno na státním socialistickém vlastnictví, které je nižším typem všelidového vlastnictví. I když ve státních podnicích je veškerá vyrobená produkce vlastnictvím státu, jde zde přece jen o určité zbytky oddělení výrobců. To se projevuje v tom, že sice výrobních prostředků i hotové produkce se využívá především celospolečensky, přitom však tomuto celospolečenskému využívání je podřízeno jejich využívání kolektivy výrobců, které stát na všelidové půdě organizuje. Tyto kolektivy se podílejí na výsledcích výroby, a to jednak pohyblivou částí mzdy (prémii), jednak i základní mzdy, která je závislá na výsledcích. Je nutno tedy i zde vytvořit podmínky pro rozdělování podle práce a pro materiální zainteresovanost jednotlivých pracovníků i kolektivů. Správné ocenění výsledků práce kolektivu i jednotlivců nesmí být narušováno diferenciální rentou. Domnívám se proto, že i v této oblasti se prosazuje působení ekonomického zákona diferenciální renty. Diferenciální rentu musí převzít stát jako všelidový vlastník půdy. Tato otázka by zasloužila ovšem dalšího propracování a je zatím otázkou diskusní.

Odnětí renty státem není dokonce v rozporu ani s povahou diferenciální renty II. Je nesprávné tvrdit, že odnětí této renty by rušilo stimuly k dodatečným vkladům práce a výrobních prostředků. Odnětí renty nezbavuje totiž družstva obvyklého důchodu na dodatečné vklady; ten jim zůstává. Ovšem je třeba přiznat, že částečné nebo úplné ponechání diferenciální renty II. družstvům může mít velmi kladný účinek: může zvýšit zainteresovanost na zintenzívnění zemědělské výroby.

Po našich úvahách je možno mít za prokázáno, že diferenciální renta za socialismu patří teoreticky socialistickému státu jako představiteli všeho lidu. Vystupuje tu však otázka možnosti odčerpání veškeré renty a dále otázka, zda v určitých podmínkách nebude účelné jistou část diferenciální renty ponechat v hospodářstvích, v nichž vznikla, a případně určit způsob jejího využití. To

ovšem nemůže být stanoveno jen teoreticky, nýbrž je to otázka politicko-hospodářského rozboru konkrétních podmínek a úkolů, které stát řeší v určité etapě vývoje socialistické ekonomiky.

Diferenciální renta je výrazem socialistických výrobních vztahů. S rozvojem obou socialistických forem vlastnictví a jejich konečným splnutím ve všelidové komunistické vlastnictví přejde půda jako všelidové vlastnictví do rukou celé společnosti i jako objekt hospodaření a nebudou zde důvody pro existenci diferenciální renty jako samostatné ekonomické kategorie.

POZNÁMKY

¹ Celostátní konference KSC — 5. 7.—7. 7. 1960, zvláštní číslo čas. „Nová mysl“, Praha 1960, str. 19.

² N. S. Gluščov, Výsledky a nové úkoly sovětského zemědělství. Referát na plenárním zasedání ÚV KSSS, prosinec 1958. SNPL, 1959, str. 69, 70.

³ Jako příklad uvádím tvrzení V. V. Koročkina na vědecké konferenci na MGU v září 1958, věnované problému diferenciální zemědělské renty za socialismu: „Za socialismu nejsou špatné půdy, neboť jsou všechny podmínky k využití půdy pro takové kultury, které dávají na ní vysoký důchod.“ („Zemel'naja renta v socialističeskom sel'skom chozjajstve.“ Gosplanizdat, Moskva 1959, str. 187.)

⁴ K. Larionov, Metody opredelenija sebestoimosti produkcii v kolchozach. (Ve sborníku „Voprosy sebestoimosti i rentabelnosti v kolchozach.“ Naučno-issledovatel'skij finansovyj institut, Gosfinizdat, Moskva 1959, str. 110 a další.)

⁵ Stať V. Štipeľmana „Sebestoimost' kolchoznoj produkcii i chozjajstvennyj rasčet“ ve sborníku „Voprosy sebestoimosti i rentabelnosti v kolchozach.“ Gosfinizdat, 1959, str. 148 a další.

⁶ V. Minčev: „O rentabelnosti proizvodstva moloka v kolchozach.“ tentýž sborník jako u pozn. 4. a 5.

⁷ A. P. Mamalaj — K. Z. Trifonov: K voprosu o differencialnoj rente pervoj formy (po položeniju) pri socializme i jee vlijanii na razvitije kolchoznogo proizvodstva. — Učenyje zapiski. Tom. LXXXIII. Trudy ekonomičeskogo fakulteta — katedra političeskoj ekonomii. (Izdatel'stvo Charkovskogo gosudarstvennogo universiteta, Charkov 1957, str. 113—151.)

⁸ Václav Štíbrček, Diferenciální pozemková renta v JZD z hlediska jednotných cen. — Zemědělská ekonomika, Sborník Československé akademie zemědělských věd, č. 9/1959, str. 679—704.

⁹ Použito příkladu ze sborníku „Socialističeskoje sel'skoje chozjajstvo na sovremennomu etape i voprosy agrarnoj teorii.“ Moskva 1960, str. 412.

¹⁰ K. Marx, Kapitál III — 2. SNPL, Praha 1956, str. 196.

¹¹ K. Marx, Kapitál III — 2, cit. vyd., str. 194.

¹² I. I. Balančivadze, Differencial'naja zemel'naja renta v SSSR, Tbilisi 1959; uvedeno podle I. I. Kozodojeva v knize „Zemel'nye otnošenija v socialističeskich stranach.“ Moskva 1960, str. 171.

¹³ Marx—Engels, Spisy 4, str. 189.

¹⁴ „Zemel'naja renta v socialističeskom sel'skom chozjajstve.“ Gosplanizdat, Moskva 1959, str. 149—152.

¹⁵ Podle článku P. Malyševa: Differencial'naja zemel'naja renta pri socializme (naučnaja konferencia v Moskovskom universitete) v časopise Ekonomičeskije nauki, Naučnyje doklady vyššej školy, Moskva, č. 3/1959.

¹⁶ Akad. S. Strumilin, O differencialnoj zemel'noj rente v uslovijach socializma, Voprosy ekonomiki, č. 7, 1960, str. 81—97.

¹⁷ V článku uvedeném pod 16. na str. 84.

¹⁸ M. M. Sokolov, O differencialnoj rente i čistom dochode pri socializme (doklad na konferencii) — „Zem. renta v social. sel'skom chozjajstve.“ Moskva 1959, str. 45—65 (uvedený výrok na str. 65).

¹⁹ Kozodojev, Zemel'naja renta v epochu diktatury proletariata, Moskva 1957, str. 24 a 47, Tyto názory se vyskytují i v novějších pracích Kozodojeva: viz např. I. I. Kozodojev, Zemel'nye otnošenija v socialističeskich stranach (Očerki teorii), Moskva 1960, str. 187.

²⁰ A. I. Paškov, O differencialnoj rente pri socializme (doklad na konferencii) — „Zemel'naja renta v socialističeskom sel'skom chozjajstve.“ str. 26.

²¹ I. D. Laptěv: Kolchoznye dochody i differencial'naja renta, „Bolševik“, 1944, č. 16; česky Laptěv, Kolchozní důchody a diferenční renta, Malá knihovna politické ekonomie, Svoboda, Praha 1951.

²² M. M. Sokolov v referátu uvedeném v pozn. 18, v tam citované knize na str. 48.

²³ Akademik S. Stumilin v článku cit. sub. 16 provádí velmi zajímavé srovnání s cenami zemědělských výrobků v USA. Vychází z toho, že produktivita práce v sovětských sovcích a kolchozech je ještě 3 až 3 $\frac{1}{2}$ krát nižší než americká, a usuzuje tedy, že i americké ceny by měly být nejméně třikrát nižší než sovětské. Přepočtem tržní ceny nejdůležitějších potravin v množství podle jejich roční normy na osobu (v přepočtu používá kursu amerických ocenění rublu, tj. 1 dolar = 10 rublů) dochází k závěru, že bez ohledu na vysokou úroveň produktivity práce nejsou americké zemědělské produkty levnější, nýbrž naopak 1 $\frac{1}{2}$ krát dražší než sovětské.

²⁴ Viz pozn. č. 17.

²⁵ Ve studii citované v pozn. 16, str. 85.

²⁶ K. Marx, Kapitál III — 2, str. 169.

²⁷ V. I. Lenin, Spisy, sv. 13, str. 429.

²⁸ V. I. Lenin, Spisy, sv. 13, str. 432.

²⁹ V. I. Lenin, Spisy, sv. 13, str. 339.

³⁰ V první etapě pozemkové reformy v r. 1945 bylo podle dekretu presidenta republiky z 21. VI. 1945 konfiskováno Němcům, Maďarům, kolaborantům a zrádcům 1 651 000 ha zemědělské půdy a 1 295 400 ha lesů. V druhé etapě, uskutečněné na základě zákona o revizi pozemkové reformy z r. 1949, přijatém NS 11. VII. 1947, bylo vyvlastněno 943 300 ha statkářské půdy. Ve třetí etapě bylo podle zákona o nové pozemkové reformě vyvlastněno 253 000 ha půdy vlastníkům půdy nad 50 ha nebo těm, kteří půdu soustavně propachtovávali.

³¹ Půdní fond v ČSSR ke konci roku 1959: zemědělská půda celkem 7 362 031 ha, z toho státní statky 1 065 567 ha, JZD 4 792 900 ha. (Statistické přehledy v československém a zahraničním zemědělství: Příloha sborníku CSAZV — Zemědělská ekonomika, č. 9—10/1960.)

³² K. Marx, Kapitál III — 2, str. 208; rovněž K. Marx, Teorii přibavocnoj stoimosti, II, Moskva 1957, str. 99.

³³ V. Pavlenda, Vybrané kapitoly k štúdiu politickej ekonomie socializmu, Bratislava 1960, str. 221 a další.

POUZITA LITERATURA

Kromě děl klasiků marxismu-leninismu a časopiseckých statí uvedených v poznámkách bylo použito zejména této knižní literatury:

Zemel'naja renta v socialističeskom sel'skom chozjajstve (pod redakcij prof. N. A. Čagolova), Gosplanizdat, Moskva 1959.

J. B. Jakovec: Teorija i praktika socialističeskogo obobščestvlenija zemli — Izdat. socialno-ekonomičeskoj literatury, Moskva 1960.

Socialističeskoje sel'skoje chozjajstvo na sovremennom etape i voprosy agrarnoj teorii (redakce: M. F. Kovaleva, A. A. Karavajev, A. V. Tušunov). — Izd. VPS i AON pri CK KPSS, 1960.

I. I. Kozodojev: Zemel'nyje otnošenija v socialističeskich stranach (Očerki teorii). — Izd. socialno-ekonomičeskoj literatury, Moskva 1960.

T. L. Basjuk: Differencial'naja renta v socialističeskom sel'skom chozjajstve. — Izd. soc.-ekon. liter., Moskva 1959.

I. J. Kozodojev: Pozemková renta za kapitalismu, SNPL, Praha 1958.

Viktor Pavlenda: Vybrané kapitoly k štúdiu politickej ekonomie socializmu, Bratislava 1960.

К ВОПРОСУ О ДИФФЕРЕНЦИАЛЬНОЙ ЗЕМЕЛЬНОЙ РЕНТЕ ПРИ СОЦИАЛИЗМЕ

Эта статья посвящена изучению некоторых основных вопросов по дифференциальной земельной ренте при социализме, в особенности, вопросу ее существования в условиях социализма и, в связи с этим, вопросу — является ли renta экономической реализацией земельной собственности.

Автор, прежде всего, критикует взгляды тех экономистов, которые отрицают, что в условиях социализма сохраняется материальная основа дифференциальной ренты. На основании конкретного материала автор показывает, что различия в плодородии и местоположении земельных участков даже в условиях социализма в значительной степени влияют на уровень

производительности труда в сельском хозяйстве. Хотя рациональная специализация и районизация сельскохозяйственного производства (которая обеспечивается социалистическими производственными отношениями) позволяет в значительной мере уменьшить это влияние, но полностью устранить эти различия нельзя. Основная масса главных выходов сельскохозяйственных продуктов будет производиться даже и в этом случае на землях разного плодородия и местоположения, вследствие чего возникает дифференциальный доход — материальная основа дифференциальной ренты. Дифференциальная рента есть экономическая форма, это определенное общественно-экономическое отношение между людьми, основой которого является дифференциальный доход. Причину, вследствие которой этот доход переменяется в дифференциальную ренту, надо искать в характере земельной собственности. Автор критически относится к взглядам экономистов, явно или скрыто отрицающих существование дифференциальной ренты при социализме и показывает, что дифференциальная рента при социализме существует как объективное отношение, но что она имеет совершенно иную социальную природу, чем при капитализме.

Соответствующей социализму формой земельной собственности является общенародная собственность, обеспечивающая всем членам социалистического общества свободное и равное отношение к земле и самое рациональное использование земли в интересах всего общества. Исторический опыт подтвердил, что превращение капиталистической собственности на землю в общенародную собственность проходит двумя путями (национализация всей земли или раздел земли и ее передача в частную собственность крестьян с последующей коллективизацией), результатом которых и является собственность на землю, имеющая одинаковые характерные черты.

Дифференциальная рента при социализме — это специфическое выражение общенародной собственности на землю, ее экономическая реализация. Хозяйство на земле ведут, с одной стороны, сельскохозяйственные кооперативы, с другой стороны — коллективы рабочих, организованные государством — государственные социалистические сельскохозяйственные предприятия. Изъятием дифференциальной земельной ренты государство обеспечивает условия для действия закона распределения по труду, ликвидирует частную или групповую монополию на землю и обеспечивает равный подход к земле всем ее обратывающим коллективам. Вследствие того, что государственная собственность на средства производства сохраняет еще некоторые остатки взаимного отделения производителей, у автора создалось мнение, что даже между государством, как представителем всего общества, и государственными сельскохозяйственными предприятиями создаются отношения, выражением которых является дифференциальная рента.

Таким образом, дифференциальная рента является выражением социалистических производственных отношений. С наступлением общенародной коммунистической собственности на средства производства, когда не только собственность на землю, но и вся земля, как объект хозяйства, окажется в руках всего общества, дифференциальная рента, как самостоятельная экономическая категория, исчезнет.

Перевел Л. Швирик

ZUR FRAGE DER DIFFERENTIALRENTE IM SOZIALISMUS

Der vorliegende Artikel befaßt sich mit einigen Grundfragen der Theorie der Differentialrente im Sozialismus, insbesondere mit der Frage ihrer Existenz im Sozialismus und mit der damit zusammenhängenden Frage, ob die Rente eine Realisierung des Bodeneigentums ist.

Der Autor setzt sich zuerst kritisch mit den Ansichten der Ökonomen auseinander, die verneinen, daß im Sozialismus die materielle Basis der Rente weiterbesteht. Anhand des konkreten Materials zeigt der Autor, daß die Unterschiede in bezug auf Bodenfruchtbarkeit und Lage der Ländereien auch im Sozialismus einen beträchtlichen Einfluß auf die Produktivität der landwirtschaftlichen Arbeit ausüben. Wenn auch eine gerecht durchgeführte Standortverteilung und Spezialisierung der Landwirtschaftsproduktion (die durch die sozialistischen Produktionsverhältnisse ermöglicht wird) zur Milderung dieses Einflusses führen wird, ist ein vollständiger Ausgleich nicht zu erreichen. Der wesentliche Teil der Hauptspielarten der Landwirtschaftsproduktion wird auch in diesem Falle auf Böden unterschiedlicher Qualität und Lage erzeugen, was die Entstehung eines Differenzialeinkommens zur Folge hat, das die materielle Grundlage der Differentialrente bildet.

Die Differentialrente ist eine ökonomische Form, ein bestimmtes gesellschaftlich-ökonomisches Verhältnis unter den Menschen, das dieses Differenzialeinkommen beinhaltet. Die Ursache, warum es sich in die Grundrente verwandelt, ist im Charakter des Grundeigentums zu suchen.

Der Autor setzt sich kritisch mit den Ansichten jener Ökonomen auseinander, die die Existenz der Differentialrente im Sozialismus direkt oder indirekt verneinen und zeigt, daß die Differentialrente im Sozialismus als objektives Produktionsverhältnis existiert, jedoch ein völlig anderes soziales Wesen als die kapitalistische Grundrente aufweist.

Dem Sozialismus ist das allgemeine Volkseigentum am Boden adequat, das jedem Angehörigen der sozialistischen Gesellschaft freien und gleichen Zutritt zum Boden und die rationellste Bodennutzung im Interesse der ganzen Gesellschaft gewährleistet. Die historische Erfahrung hat bestätigt, daß die Umwandlung des kapitalistischen in ein volkseigenes Grundeigentum auf doppelte Weise verläuft (Nationalisierung des Bodens oder Bodenzuteilung ins Privateigentum von Bauern mit nachfolgender Kollektivierung), deren Ergebnis ein Bodeneigentum ist, das dieselben charakteristischen Züge trägt. Die Differentialrente im Sozialismus ist der spezifische Ausdruck des allgemeinen Volkseigentums, seine ökonomische Realisierung.

Die Bewirtschaftung des Bodens besorgen teils die landwirtschaftlichen Genossenschaften, teils die auf dem Boden durch den Staat organisierten Arbeiterkollektive — die staatlichen sozialistischen Landwirtschaftsbetriebe. Durch Entzug der Differentialrente sichert der Staat die Bedingungen für die Wirkung des Gesetzes der Verteilung nach geleisteter Arbeit, beseitigt das Monopol des privaten oder Gruppeneigentums am Boden und stellt allen wirtschaftenden Kollektiven den gleichen Zutritt zum Boden sicher. Da das staatliche sozialistische Eigentum an den Produktionsmitteln noch bestimmte Überreste einer Voneinandertrennung der Produzenten weiterbestehen läßt, nimmt der Autor an, daß auch zwischen dem Staat als Repräsentant der ganzen Gesellschaft einerseits und den staatlichen landwirtschaftlichen Betrieben anderseits Verhältnisse eintreten, deren Ausdruck die Differentialrente ist.

Die Differentialrente stellt den Ausdruck der sozialistischen Produktionsverhältnisse dar. Im volkseigenen kommunistischen Eigentum an den Produktionsmitteln wird der Boden in die Hände der Gesellschaft auch als Objekt der Bewirtschaftung übergehen und daher werden die Gründe für die Existenz der Differentialrente als selbständige ökonomische Kategorie entfallen.

Übersetzt von Rudolf Merta

